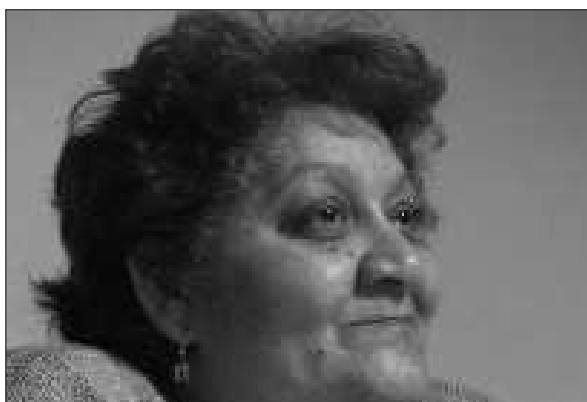

— Zlatica Rusová

Paní Zlatica Rusová zaslala v létě roku 2009 do redakce našeho časopisu čtrnáct krátkých próz psaných v romštině a ve slovenštině. Nabízíme čtenářům na ukázkou čtyři z nich. Pro různorodost nebylo vůbec snadné z próz vybrat. Některé texty jsou koncipované jako pohádky, jak je známe ve středoevropském regionu (s poučením na závěr), jiné mají strukturu pověsti nebo tradovaných báčorek. Všem textům jsou společné motivy čerpající z prostředí romských rodin a bohatý jazyk obsahující jak slovní spojení typická pro svůj žánr, tak i osvěžující nové formulace.

| Zlatica Rusová, Kameňany / listopad 2009 |
foto Eva Zdařilová |

Formou rozhovoru bychom čtenářům rádi přiblížili i autorku samotnou. Anna Žigová vedla v létě 2009 s paní Rusovou korespondenční rozhovor, který je doplněn i částí rozhovoru z listopadu téhož roku, kdy autorku v Kameňanech navštívili Eva Zdařilová a Petr Rubák. Na úvod pak otiskujeme pár slov, které nám o sobě paní Rusová napsala sama.

Jak v rozhovoru, tak i v povídkách jsou v romštině zachována specifika nářeční variety¹ paní Rusové, která pochází z oblasti středního Gemeru z okresu Revúca. Doufáme, že tento způsob zápisu nechá zároveň nahlédnout do různorodosti romštiny a čtenářům romské verze nebude na obtíž.

1 Pod vlivem standardizovaného zápisu severocentrálního dialektu romštiny zapsala autorka své první prózy bez vokalických délek. Později však tento zápis přehodnotila a vyjádřila potřebu délky zaznamenávat, což jsme autorce zpětně umožnili i u zde otištěných textů. U sloves v imperfektu nebo futuru má značení délky dokonce foneticky distinktivní platnost (seděla jsem – *me bešás* místo *me bešavas*, srov. např. my sedíme – *amen bešas*).

Vičínáv man Zlatica Rusová, hin mange jepaš šel te ochto berša. Phirdom avri základno sikjard'i. Hin man trin čhave. Má hin so le trinen pumaro fajto, man hin eňa le čhavengere čhavóre. Vaš mange hine jekbuter pr'akada világo.

Bešav andro cikno gavóro Kiva (*Kameňany*). Berša bešás Piešťanende. Sar múja míro dad, ájam míra tarnedera pheňaha pále te bešen andr'amáro gav. Phendám amenge, hoj na mukaha amára dajóra te la nasvaja trinta pheňaha korkóren. Gondolindom mange, hoj šegítiná míra dake. No, ačhija pe, so pe te ačhen, nasvajijom. Sasťarav man pri rakovina. Míro nasvajipen mange na kerel má pháripén pro jílo. Na kerel mange pháripe te phenen, hoj hin mange rakovina. Hin man fajto, so man ikerďa andr'oda jekbareder pháripe. Jekbuter man ikerďa míro rom. Akada nasvajipen man sikjard'a te gondolinen. Buter mange ikrav o dživipen. Akana dživav sako d'ives lošaha. Pajikerav vaš sako d'ives, hoj sjom míra fajtoha. Sjom lošaji, hoj o baro Del mange šegítinel.

Šegítinel mange te írinen míre romane paramisa. Mindík mange rakhav idejo te írinen, mindík kanak mange avel valeso pri god'i. Le čhavengere čhavóre, kanak dikhen, hoj valesavi paramisa doirindom, mindík pumenge préko genen. Te hin i paramisa lači, lošaren, no te hin aci, hoj pe báre na tecinel, phenen upre.

Na džanav, so te írinen pal mande, írindom talam sa, adá sjom me te míro fajto. No, na del mange te na phenav, hoj báre sjom lošaji, hoj hin má redakcija Prahate, no te pri Slovensko. Mek bareder sjom lošaji, hoj hin amen ase godavera manuša, so keren akaja búti. Báre lošaji sjom sakone sikjarde romane manušestar. Akada amenge kampil – sikjarde romane manuša. Pajikerav.

Zlatica Rusová

San tumen bara famel'ijatar?

Sjom andal o báro fajto te hírešno. Míro phuro dad sja báro lavutári, te míro dad. O dadóro sja štáre čhavórendar, jekh sja čhajóri. U míri dajóri sja tiež báre fajtostar. Sja Gícatar, lakero dadóro sja báro lavutári, pindžarlas le ceji veďa. Kana peske mro dad lija míra da, avka pumen pindžarde prekal mra dakero dad, mer so duj sle lavutára.

Kana sanas mek cikňi, dživenas mek tumari baba the tumaro papus? Pametinen, so tumenge vakernas, sar pes dživelas čirla?

Avka hin, me míre phure prapapu pindžarás. But paramisa šundom lestar. Valesave írindom, valesave biskerdom u vaš oda hin írinde aversoval. Báre but šundom lestar, sar vakerlas, sar dživlas joy, kana sja cikno u sar avri báríja. Pindžarnas le savóre Roma, hoj džanelas báre

Jmenuji se Zlatica Rusová, je mi padesát osm let. Vychodila jsem základní školu. Mám tři děti. Všechny tři už mají své rodiny, mám devět vnoučat. Jsou pro mě tím nejcennějším na světě.

Bydlím v malé vesničce Kameňany. Dlouho jsem bydlela v Piešťanech. Když umřel můj otec, vrátily jsme se spolu s mladší sestrou zpět do naší vesnice. Řekly jsme si, že nenecháme maminku a naši nemocnou sestru samotné. Myslela jsem si, že mamince pomůžu. Ale co se stalo, stalo se, onemocněla jsem. Léčím se s rakovinou. Moje nemoc už mi ale nedělá velké starosti. Nemám problém říct, že mám rakovinu. Mám rodinu, co mě podržela v těch nejtěžších chvílích. Největší oporou mi byl můj muž. Ta nemoc mě naučila přemýšlet. Více si vážím života. Teď žiju každý den s radostí. Jsem vděčná za každý den strávený s rodinou. Jsem šťastná, že mi Bůh pomáhá.

Pomáhá mi psát mé romské pohádky. Na psaní si vždycky najdu čas, vždy, když mě něco napadne. Když vnoučata vidí, že jsem dopsala nějakou pohádku, vždycky si ji přečtou. Když je dobrá, radují se, ale když se jim moc nelíbí, řeknou mi to.

Nevím, co o sobě více napsat, napsala jsem snad vše, to jsem já a moje rodina. Nedá mi to ale, abych ještě nenapsala, že jsem velice ráda, že už je v Praze i na Slovensku takováto redakce¹. Ještě větší radost mám z toho, že máme takové chytré lidi, kteří se této práci věnují. Jsem hrdá na každého vzdělaného Roma. To potřebujeme. Vzdělané Romy. Děkuji.

Zlatica Rusová

Pocházíte z velké rodiny?

Jsem z velké a slavné rodiny. Můj děda byl velký hudebník, můj táta taky. Tatínek byl ze čtyř dětí, jedna byla holčička. A moje maminka byla také z velké rodiny. Pochází z Hucína, její tatínek byl slavný hudebník, znal ho celý kraj. Táta se s maminkou seznámil skrze jejího otce, protože oba byli muzikanti.

Když jste byla ještě malá, žili ještě vaši prarodiče? Pamatujete si, co Vám vyprávěli o tom, jak se dříve žilo?

Ano, já jsem zažila i svého pradědu. Slyšela jsem od něj hodně pohádek. Některé jsem napsala, některé jsem pozapomněla, a proto jsou napsané jinak. Hodně jsem se z jeho vyprávění dozvěděla, jak žil, jak byl malý a jak vyrůstal. Znali ho všichni Romové, protože uměl moc hezky

¹ Redakce časopisů *Romano džaniben* a *Romano nevo lil* – pozn. red.

šukáre te vakeren o paramisa. Vakerlas čak romane. Odá mek dživnas ola phúre Roma. Sar ola phúre Roma avri múle, má na sja, ko te vakeren. Čáčo hin, hoj o Roma má andro gav džanás te bešen. Má na sjam savóre ekhetáne. Savóre ekhetáne o Roma sjam, kanak valeko kerel bijav vaj valeko merel. Kanak vartálinas, avka pe leperkerel, so kanak savo Rom kerda budžanšágo, vaj ko kaha avri thoda.

U sar pes oda ačhilas, hoj tumaro prapapus chudñas te vakerel o paramisa?

Jov valekana, kana sja tarno manuš, avka múja leske i romňi u áchile leske štár čhaja. Cikne. U te kamelas, hoj te keren leske ola čhajóra khere oja butóri, so kampija te keren, te sikjaren len, avka furt phenelas: „Te kerena i buti, so kampla, kijaraťi tumenge phená paramisa.“ Oka oja čhajóra kamnas, sig pumenge kernas, no u má kija raťi džanas leha avri u vakerlas lenge.

Pandik sikile iž ávera čhavóre te phiren. Kana sja nilaj, avka má džanas savóre, o cikne čhavóre, avka vakerlas lenge ala paramisa. No pandik šunde te ávera manuša, o tarne čhave phiravnas o kašta, kernas bári jag, bešnas keril i jag, no u jov vakerlas o paramisi. Ale o čhajóra le k'oda nnuminde, hoj jov kezdińda ala paramisi te vakeren. Jov ala paramisa vakerlas báre but berša.

Kanak múja, sja leske para jekh šel berša. But manuša le pindžarnas sar manuše, so džanel te vakeren paramisa. Báre kamlas le čhavóren. O Roma pumenge báre ikrenas. Na čak vaš odá, hoj sja leske but berša, te vaš odá, hoj džanlas le Romenge te den te godi, kanak sle brígate. Me le pindžarás sar cikňi čhajóri. No gondolínav pre leste sar pre láche manušeste. Me le kedav akanak sar godavere manuše andr'odá idejo.

Kana tumen sikhľilán te genel, chudňan te genel peršo o paramisa?

Kanak džanás má te genen, genás savóro. Kňiški mange na cinkernás. Sja man jekh láchi phuri gadži, savi man davkerlas o kňiški pro geńipen. Sle odá purane romańa, save báre kamav. U kamav te akana. Kamav sako láchi kňiška. So kamás, avka šunkerás sako raťaha ochtongero kurke, davkernas paramisa andro radijovo.

Vakernas o paramisa the tumare čhvenge?

Genás te vakerás. Mire trine čhavórenge genkerás te avri gondolínkerás paramisa. Ale vakerás čak slovenski. Andr'odá idejo vakernas o meštri, kanak džanas andri sikjardi, hoj na džanen o čhavóre te vakeren slovenski. Na džanenas lenca te vakeren. Šaj pe phenel, hoj amen o Roma korkóre amári čhib biskerdam. Romane vakerás, kanak amen niko na šunelas. Kamás, te o čhavóre džanen láche slovenski. Amára čhibaha buter vakernas ola čoredera

vyprávět pohádky. Vyprávěl jenom romsky. To ještě žili ti staří Romové. Když tihle staří zemřeli, nezůstal už nikdo, kdo by vyprávěl. Je také pravda, že Romové už začali bydlet ve vsi. Už nežijeme všichni pohromadě. Všichni se sejdeme jenom, když někdo vystrojí svatbu nebo někdo umře. Když vartujeme, tak se vzpomíná, co kdy který Rom udělal za kulišárnu nebo kdo koho doběhnul.

Proč vlastně Váš pradědeček začal vyprávět pohádky?

Když byl mladý, tak mu umřela žena a zůstaly mu čtyři malé dcery. A když chtěl, aby ty dcery udělaly doma nějakou práci, která byla zrovna zapotřebí, aby si je naučil, tak vždycky říkal: „Když tu práci uděláte, večer vám budu vyprávět pohádky.“ To ty dcery chtěly, rychle si to udělaly a večer už s ním šly ven a on jim vyprávěl.

Potom si zvykly chodit i jiné děti. Když bylo léto, tak už za ním chodily všechny malé děti a on jim vyprávěl ty pohádky. A potom začali chodit i další lidé, kluci nanosili dřevo, udělali velký oheň, sedělo se kolem něj a pradědeček vyprávěl. Ale k tomu, že pohádky vůbec začal vyprávět, ho dotlačily ty jeho dcery. Pohádky vyprávěl dlouhou dobu.

Když umřel, bylo mu devadesát devět let. Hodně lidí ho znalo jako výborného vypravěče. Měl moc rád děti. Romové si ho velice vážili. Nejen proto, že mu bylo tolik let, ale i proto, že uměl Romům poradit, když měli problémy. Já jej znala jen jako malá holčička. Vzpomínám na něj jako na hodného člověka. Vnímám ho teď jako na svou dobu velmi moudrého člověka.

Když jste se naučila číst, začala jste číst nejdříve pohádky?

Když už jsem uměla číst, četla jsem všechno. Knížky mně nekupovali. Knížky mi dávala jedna stará hodná gádžovka. Byly to staré romány, které mám moc ráda dodnes. Mám ráda každou dobrou knížku. Co jsem měla ráda, byly pohádky v rádiu, dávali je každou neděli v osm hodin večer, moc ráda jsem je poslouchala.

Vyprávěla jste pohádky i svým dětem?

Četla i vyprávěla. Mým třem dětem jsem pohádky četla i jsem si je pro ně vymýšlela. Ale vyprávěla jsem jim je jen slovensky. V té době, kdy naše děti chodily do školy, si učitelky stěžovaly, že neumí mluvit slovensky. Nedokázaly se s nimi domluvit. Dá se říct, že jsme svoji řeč my, sami Romové, zapomněli. Romsky jsme mluvili, jen když nás nikdo neslyšel. Chtěli jsme, aby děti uměly dobře slovensky. Naším jazykem mluvili spíš ti chudší Romové. Ti Romové,

Roma. Ola Roma, so kamnas, hoj lengere čhavóre te džan pal o školi, musaj adá te kerde. Vaš odá del pe te phenen, hoj amári romaňi čhib biskerdam. Ladž, no čáčo.

Kana chudňan te irinel?

Sar nasvajijom. Adá nasvajipe man chudňa, avka na džanás mange te rakhen than. Na sjo-mas oleha virovňind'i, hoj so pe mange ačhija u so manca ela dureder. No ale gondolindom mange avka, hoj o dživipe džal dureder, má o čhave hin mange báre, má mire čhave náne so te našaven, má hin len lengere famíliji, no u sar ela dureder, odá má ela čak pre lende.

Má kana sjomas mer tarneder, irinás mange poznámki vaj avka valeso, ale na sja man pr'odá idejo. Mer sja man o čhave, andi búti phirás but berša. No u akana aja choroba man avka ňuminda k'odá, hoj valeso musaj te kerav. Na birinás te keren, me phirás pr'aja chemoterapija, báre but la musaj te kedňom. Ale na kamjom t'oven hijaba avka, hoj te pašjuvav ta te cidkerav man pal o vodro. Avka kezdindom te irinen. No u ájom pr'odá, hoj kerel mange odá láche pro jilo. Asi sjom virovňind'i. U šaj ovel, hoj adá nasvajipe mange kerda – hoj na darav, te na mange valeko phenel, soske odá írines te odá náne lácho. Ma írin, nane tut pr'oda. Darás alestar. U šaj ovel, hoj ada nasvajipe mange kerda: No, irin, dikheha, so ela.

Khatar tumen len o idej, pal soste kamen te irinel?

Lijom, so miro phuro prapapu vakerlas, te dav len pro papíri te na pumen biskeren. Th'avka valesave biskerdom, vaš odá len musaj te írindom pal míro. Paš valesave mange šegítinde o phure Roma, so mek dživnas u buter džanenas sar me. But mange šegítinda míri dajóri.

Valesave kovi hin írinde avka, hoj aňi náne paramisa, ale hin poviedki, vaj baladi, vaj sar. Andri jekh rozprávka írínáv pal jekhe kašuke Romeste. Pandik áchija kašuko, kana má pal i vojna ája khére, mer i mina pašal leste čalada. Írindom pal leste vaš odá, hoj sja báre láč-hejileskero u dikhlas o čóripe, i bríga pro Roma, i bokh, džalas u čorlas u phiravlas ole Romenge. A kana ája i vojna, avka jov sja maškar o partizána u na ašťa. Jov báre but šegítinda le Romenge te avkake.

Šunel tumari famel'ija rado, so vakeren? Genen, so irinen? So pr'oda phenen?

Hát, lošajon oleske, hoj írínáv. Genen pumenge sako jekh míre paramisa. Phenen, te írínáv len báre but, te pindžaren len na čak o gadže, te pindžaren len amáre tarne manuša, so hin len cikne čhavóre. Te džanen, so te genen pumare cikne čhavóreng.

Kana aven míre vnúčata, phenen: „*Starká, čo si písala?*“. Vakerav lenge te genav, te ase, so korkóri avri gondolinav. Te dikhás, hoj na bešen šukáre vaj na pašjon šukáre, džanás, hoj kampil préko te irinen, hoj náne lachi i paramisi.

kteří chtěli, aby jejich děti měly nějaké vzdělání, se museli zařídit takhle. Proto se dá říct, že jsme náš romský jazyk sami zapomněli. Je to ostuda, ale je to tak.

Kdy jste začala psát?

Když jsem onemocněla. Ta nemoc mě zlomila, nevěděla jsem, co se sebou. Nebyla jsem vyrovnaná s tím, co se mi stalo a co se mnou bude dál. No ale řekla jsem si, že život jde dál, že děti už mám velké, že už nemají co ztratit, mají už svoje rodiny, no a co bude dál, to už bude jen na nich.

Už když jsem byla mladší, psala jsem si poznámky nebo tak něco, ale neměla jsem na to čas. Protože jsem měla děti, spoustu let jsem chodila do práce. No a ta nemoc mě k tomu vlastně dotlačila, něco musím dělat. Neměla jsem sílu pracovat, léčili mě chemoterapií a musela jsem na ni chodit hodně dlouho. Ale nechtěla jsem zůstat jenom tak ležet a válet se v posteli. A tak jsem začala psát. A přišla jsem na to, že mi to dělá dobře. Jsem teď taková vyrovnaná. A je možné, že mě k tomu přiměla ta nemoc – jen piš a uvidíš, co z toho bude – že se nebojím, aby mi náhodou někdo neřekl, proč že to píšu, když to za nic nestojí.

Odkud berete náměty pro své psaní?

Zapsala jsem některá vyprávění mého pradědečka, aby se na ně nezapomnělo. I tak jsem ale něco zapomněla, proto jsem některé musela napsat podle sebe. S jinými mi pomohli staří Romové, kteří ještě žili a pamatovali si víc než já. Hodně mi pomohla moje maminka.

Některé ty věci jsou napsané tak, že to ani nejsou pohádky, ale jsou to povídky nebo balady nebo co. V jedné té pohádce píšu o jednom hluchém Romovi. Ohluchnul, když už se po válce vrátil domů, vybuchla vedle něj mina. Napsala jsem o něm proto, že to byl hrozně dobrosrdečný člověk, viděl, v jaké bídě Romové žijí, těch starostí a hladu, a tak začal krást a nosil to těm Romům. A když přišla válka, dal se k partyzánům a neutekl. Hodně Romům pomohl i takhle.

Poslouchá Vaše rodina ráda, co vyprávíte? Čtou, co píšete? Co na to říkají?

Ano, mají radost z toho, že píšu. Čtou si každou mou pohádku. Říkají, abych těch pohádek napsala hodně, aby je poznali nejen gádžové, ale i naši mladí lidé, kteří mají malé děti. Aby měli, co svým dětem číst.

Když za mnou přijdou vnoučata, hned spustí: „*Starká, čo si písala?*“ Vyprávím jim a taky jim čtu, i to, co si vymyslím sama. Kdybych viděla, že u toho nevydrží sedět nebo ležet, věděla bych, že ta pohádka není dobrá a že ji musím přepsat.

Miri pheň, oja phenel: „An, genaha, so írindal!“ Vaj avel ke ma. Miri daj kamel te šunen, ale joj phenel avka, hoj som nasvaji, hoj soske mange na pašľuvav. U me lake phenav: „Ale mamó, me odá kamav te keren.“ „Jaj, ta ker, ale tu valekana paš odá bešes te štár pándž óri!“ No ale odá náne štár pándž óri. Hin aso idejo, hoj odoj bešav dešendar kijaraťi. Kana mange naláche hin, ušťav upre, bešav ko noutbuko u írinav.

Tumen chudňan te irinel pre koda noutbukos?

Kezdindom le noutbukoha. Sja man poznámki írinde vasteha, ale pandik nasvajjom pro vasha. Našťi írinav láche. Našťi ikerav but o pero a feder hi mange pr'odá noutbuko. Sikjijom upre, i bóri man sikjarda.

Džal tumenge lokes te irinel, abo hin oda vaš tumenge phari buti?

Írinav bára lošaha. Hin odá míro kamiben. Na gondolinav, hoj o íriben hin pháro. Andri godi hin mange valeso lácho te šukár, kana bešav le noutbukoha.

Andre savi čhib tumen irinen tumare paramisa peršo, ča slovačika, abo peršo romanes u palis prethoven?

No kana sar. Angutno, so írindom, avka sja romaňi, ale na kerel mange odá problémo, hoj írinav avka vaj avka. Valekana írinav romane u pandik te préko írinav andi slovensko u valekana írinav slovensko u préko írinav andri romaňi čhib.

Kana tumen rado irinen o paramisa?

Lošaha írinav, te mange avel andri godi valeso šukár te lácho, sostar hin šukar paramisi. Na írinav čak te írinav. Írinav, kanak valeso šunav vaj dikhav, pandik mange írinav, sar me kamav. Vaj akarkana džal valeso súno u gondolinkerav, so pe delas olestar te keren, u írinav.

Moje sestra, ta zase říká: „Přines něco, přečteme si, co jsi napsala!“ Nebo přijde ke mně. Moje maminka to taky poslouchá ráda, ale bere to zase tak, že jsem nemocná a proč si raději nelehnu. A já jí říkám: „Ale, mami, já to chci dělat.“ „Jak myslíš, ale sedíš u toho někdy i čtyři pět hodin!“ No, ale to nebývá čtyři pět hodin. Stane se, že nad tím sedím do deseti do večera. Když mi není dobře, vstanu, sednu si k notebooku a píšu.

Vy jste začala psát na notebooku?

Začala jsem s notebookem. Měla jsem poznámky napsané rukou, ale pak jsem na ruce onemocněla. Nemůžu dobře psát. Nemůžu držet delší dobu pero, lépe mi to jde s notebookem. Snacha mě s tím naučila pracovat.

Píšete ráda a snadno, nebo je to pro Vás těžká práce?

Píšu s velkou radostí. Je to moje láska. Nemyslím si, že je psaní těžké. Když sedím u notebooku, hlavou mi jde něco dobrého a krásného.

V jakém jazyce pohádky píšete dříve, jen slovensky, anebo nejdříve romsky a potom je přeložíte?

Jak kdy. První vyprávění jsem napsala romsky, ale nedělá mi problém psát tak i tak. Někdy píšu romsky a potom to přeložím do slovenštiny a jindy píšu slovensky a přeložím to do romštiny.

Kdy ráda píšete pohádky?

Ráda píšu, když mě napadne nějaký hezký námět pro pohádku. Když něco zaslechnu nebo uvidím, tak si to potom napíšu podle sebe. Někdy se mi taky zdá sen, a přemýšlím, co by se s tím dalo dělat, a pak začnu psát.

Sar o Rudi vitezindā o lustro

Kaj sja, odoj sja, jekh romñi le romeha. Sja len štár čhaja. Ola čhaja sle báre šukár. O híro džalas pal lende pal i ceji veđa. I daj hin šukár th'o dad hin šukár, našťik oven o čhaja džungale. Avka vakernas o Roma. Odá sja čáčo. O dad sja aso šukár, o romña pal leste vakernas, hoj hino jekšukareder murš maškar o Roma te pal i veđa. Na sja čak šukár, sja godáver u džanlas te šukár pri lavuta te bašaven. O ungrika raja kamenas čak le te bašaven. Na sja odá akarsavo lavutári, kas kamnas o ungrika barvale manuša. Mer kanak jon mulatinenas, avka odá sja te trin štár dīvesa. U so hin čáčo, hin odá, hoj jon te mulatinen džanenas. Na akarsavo lavutári lenca avri ikrelas te bašaven. Savóre Roma vakernas, sar hin le Rudiske šukáre andro kher. Sja angutno Rom pri veđa, so le sja andro kher lustro. U pal odá lustro tumenge vakerá, sar le chuňa. Mer aci lóve le na sja, te cinel peske le jov korkóro.

Má savóre sovnas, kanak le Rudiske valeko marlas pri ablaka.

„Ušťi, Rudi,“ vičínlas o gádžo. „Kampel te bašaven le rajenge. Bičhade man vaš tuke. Vičín ke tu mek valekas, kas kames. Čak sidar. Má užaren tut. Má me džav, tu jav ole ávreha, kas tuke avri leha.“ Géja het. O Rudi sig ušťija upre, sig pe urďa upre, vičindā peske le cimbalmoši u sidarde ko grofo. Sar uštarde ko grofo andro kher, dikhja, hoj odoj sle ola jekhíreš-nedere manuša pal i ceji veđa. Má sle savóre falato máte. Sar dikhle, hoj ále o lavutára, báre lošajile. O grofo géja ko Rudi u phendā leske: „Potíná tuke, keci mangeha. Ma dara. Chudeha, so tuke mangeha. Odá tuke priminav me!“ U marlas pe andro kojín. Jekh ole barvale manušendar phendā: „Ma priminker, phuč angutno, so kamel. Te džanel, vaš soske bašavla adá rom.“ U kezďindā te hasan, sar máto manuš. Le Rudiske, sar uštarďa ko grofo andro kher, péja andro jakha o lustro. Báre pe leske tecindā.

„No phen, Rudi, so kames?“

„Míro hírešno grofo, te tuke phená, rušeha pre ma.“

„Na, Rudi, na rušá. Te tuke priminel o grofo, avka paťa.“

„Láche, avka tuke phenav. Tecinel pe mange báre tíro lustro.“ O hírešne barvale manuša kezďinde báre te hasan.

„Láche Rudi, na sjal dilino. Chuňal man. No na rušav, te džanes, adá lustro hin báre kuč, no te na le chudes avka lokone, avka thovas lav. Te avri ikreha te bašaven, so me mulatiná, no našťik áches préko te bašaven. Hiba akor chudeha o lustro, te me sigeder tele sová u tu mek bašaveha.“

„Láche, sar phenen, avka ela.“ O barvale manuša hasanas, hoj o Rudi odá avri na ikrela, mer savóre džanenas, hoj o grofo džanel avri but te ikren, kanak mulatinel.

Ako Rudo vyhral luster

Kde bolo, tam bolo, bol raz jeden muž a jedna žena. Mali štyri dcéry a tie boli veľmi pekné. Chýr o ich kráse išiel po celej doline. Mama pekná, otec pekný, nemôžu dcéry byť škaredé. Tak hovorili Cigáni. A to bola pravda. Otec, ako o ňom hovorili ženy, bol najkrajším mužom v osade. Nebol len pekný, ale bol aj veľký muzikant. Vedel krásne hrať na husliach. Maďarský páni okrem neho nechceli nikoho iného na svoje zábavy. Lebo keď sa maďarský páni bavili, a tí sa baviť vedeli, tak to bolo aj na tri, štyri dni. O Rudovi rozprávali aj to, ako má dom pekne zariadený. Bol to prvý Cigán, ktorý v tom čase mal luster v izbe. A o tom lustre vám chcem práve napísať, ako sa k nemu dostal. Lebo toľko peňazí nemal, aby si ho kúpil.

Stalo sa jednej noci, keď už všetci spali, že im zrazu začal niekto búchať na okno. „Vstávaj Rudy,“ volal gádžo, „treba ísť k pánom hrať. Poslali ma za tebou. A zober si so sebou niekoho, koho chceš, len sa ponáhľaj. Už ťa čakajú. Ja už idem a ty príď aj s tým druhým.“ Rudy rýchlo vstal, obliekol sa, zavolať si cimbalistu a ponáhľali sa k pánovi. Keď vstúpili do miestnosti, Rudy si všimol, že sú tam tí najbohatší páni z celej doliny. Už mali všetci vypité. Keď páni, videli, že prišli hudobníci, veľmi sa potešili. Pán gróf išiel k Rudovi a povedal mu: „Zaplatím ti, koľko budeš pýtať, neboj sa. To ti sľubujem ja!“ A bil sa pritom do prs. Jeden z tých pánov povedal: „Nesľubuj, ale sa ho opýtaj, čo za to chce. Aby vedel, za čo bude hrať.“ Rudovi, len čo vstúpil do domu, padol do oka luster. Veľmi sa mu zapáčil.

„No povedz, Rudy, čo za to?“

„Môj hrdý pán, keď vám poviem, budete sa hnevať.“

„Nie Rudy, nebude sa hnevať. Keď ti dá sľub pán gróf, tak tomu ver.“ Pridal sa druhý pán.

„Dobre, tak vám poviem, páči sa mi váš luster.“ Hrdí a bohatí páni sa začali smiať.

„Dobre Rudy, nie si taký hlúpy, dostal si ma. No nehnevám sa, ale aby si vedel, tento luster bol veľmi drahý. Aby si ho nedostal tak ľahko, tak sa stavíme, kto z nás dvoch bude silnejší, kto viac vydrží. Ja tvrdím, že nevydržíš tak dlho hrať, kým ja sa budem baviť, a že nezaspím skôr ako ty. Keď zaspím skôr, luster je tvoj. Keď zaspíš ty, pôjdeš domov bez lustro a nedostaneš ani korunu.“

„Dobre, ako ste povedali, tak bude.“ Hrdí páni sa smiali, že to Rudy nevydrží, lebo vedeli, koľko vie vydržať pán gróf, keď pije.

Avka kezdinde. O Rudi bašavlas d'iji pre d'ijate. Jon pijenas, khelenas. Préko géja i rat, má sja rataha. O grofo d'ijavlas, khelelas. O Rudi bašavlas. Ája i rači, o raja chanas, pijenas. Bičhade pumenge te vaš o džuvja. Ája i rači, valesave má na birinenas, sovnas. O grofo dureder mulatinlas. O Rudi má gondolinlas, talam avri na ikrá. Avka odá dičhol, hoj hijabaske bašavá. O cimbalmoši má sovlas tel i cimbalma. O grofo pre leste hasalas. O Rudi kezdinda te gondolinen, sar odá te keren, te na bašavel hijabaske. Má sja angli jepaš rat, kanak kezdinda te bašaven polóke d'ija. Má savóre raja sovnas, o grofo sja upre u d'ijavlas. O Rudi kezdinda te bašaven romaňi d'iji. Sar o grofo šunda, diňa peske la te bašaven megin. O Rudi la bašavlas, bašavlas, bašavlas.

Avka o Roma vakernas pandik but berša, hoj i romaňi d'iji čhajóri romaňi sovjarđa le grofo. Korkóro o grofo tele lija o lustro u diňa le Rudiske. „Le, tíro hino. Ňerindal pačivalone. U jekbuter pe mange tecinel odá, hoj džanes, soske hin le manušeske i godi.“ U le Rudi sja angutno Rom, so le sja lustro.

Ko o Roma sjam

Kanak sjomas cikňóri, avka mange míro phuro papu vakerlas pal píro apóši. Aso sja má phuro, hoj má aňi na džanlas, keci hin leske berša. O Roma le báre kamnas, pačiv le denas. Šaj ovel te vaš odá, hoj sja andro világo but berša, te andro angutno mariben, kaj but préko džid'ija. Vaš odá sja iš áver. Džanlas le Romenge te šegítinen, godi te den, kaj so te phenen, sar so te keren. No so jekfeder kerlas u kerlas odá lošaha, vakerlas le čhavóreng paramisa. Jekhvar chuňa jekhe cikne čhavóre, sar rovel.

„So roves?“ phučja lestar o phuro Gabo. Avka pe vičínlas.

„Marda man o rašaj.“

„U soske?“

„Čhindom mange phaba andre leskeri bar. Báre sjomas bokhalo.“

„Vaš odá tut marda?“

„Hát, paťa mange.“

„Pačav tuke.“ Lija le čhavóre vastestar, ligeňa le ki jag u bešađa le ke peste pri tekova.

„Bači Gabo, soske sjam o Roma ase čoróre? Soske amen o ávera manuša na kamen? Te amen le Romen ulehas aci lóve, sar hin le gádžen, avka amen kamlehas.“

„Ma vaker avka, mro čhavóro. Džanes so, me tuke akana phená jekh paramisa pal o Roma. Ola na sle čore. Šunker!“ Ke lende beškerde ávera čhavóre, romaňa te o murša. U o Gabo kezdinda.

A tak začali. Rudy hral pesničku za pesničkou, páni sa bavili, spievali, tancovali. Prešla noc, bolo ráno. Pán gróf spieval, tancoval, Rudy hral. Prišla noc, páni jedli, pili. Poslali si aj pre ženy. Prišla zase noc, niektorí už nevládali, ale pán gróf sa bavil ďalej. Rudy si už myslel, že to nevydrží. Tak to vyzerá, že budem hrať zadarmo. Cimbalista už spal pod cimbalom. Pán gróf sa na neho usmieval. Rudy začal rozmýšľať, ako to spraviť, aby zadarmo nehral. Už bolo pred polnocou, keď začal hrať pomalé pesničky. Ostatní páni už všetci spali, len pán gróf bol hore a spieval. Rudy začal hrať cigánsku pesničku. Keď pán gróf počul pesničku, dal si ju zahrať ešte raz. A Rudy ju hral a hral a hral.

A tak Cigáni rozprávali, že cigánska pesnička *Čhajori romaňi*, Dievčatko cigánske, cigánska hymna, uspala grófa. Sám pán gróf zvesil luster a dal ho Rudovi: „Vyhral si poctivo. A najviac sa mi páči, že vieš, na čo máš hlavu.“ A Rudy bol prvý Rom, čo mal luster.

Kto sme my, Cigáni

Keď som bola malá, môj starý otec mi raz rozprával o svojom svokrovi. Ten bol tak starý, že ani nevedel, koľko má rokov. Rómovia ho mali radi a dávali mu veľkú úctu. Možno aj preto, že bol skúsený. Bol veľa rokov vo svete, aj v prvej svetovej vojne, kde všeličo prežil. Preto bol aj iný. Vedel Rómom poradiť, ale čo najlepšie vedel a rád robil, bolo rozprávanie rozprávok deťom. Raz prichytil jedného chlapca, ako veľmi plače.

„Prečo plačeš?“ opýtal sa starý Gabo. Tak sa volal.

„Zbil ma farár.“

„A prečo?“

„Odrhol som si jablko z jeho záhrady. Veľmi som bol hladný.“

„Preto ťa zbil?“

„Áno, ver mi!“

„Verím ti.“ Zobral malého chlapca k ohňu a posadil si ho na klátik.

„Báči Gabo, prečo sme my cigáni taký chudobní? Prečo nás iní ľudia nemajú radi? Keby sme mali toľko peňazí ako gadžovia, tak by nás chceli.“

„Nerozprávaj tak, chlapče môj! Vieš čo? Poviem ti rozprávku o Rómoch, ktorí neboli chudobní. Počúvaj!“ Sadli si k nim aj druhé deti, ženy aj chlapi a Gabo začal.

Kaj sja, odoj sja, jekh romano kiraji. Ole kiraji sja jekh báre šukár čhaj. Báre sja barvalo. Le barvajipnaha má na džanlas so te keren. Phirnas ke leste ávera kiraja. O romano kiraji delas te richtinkeren, te pijen, te chan. Dúj, trin d'ivesa te raťa pijenas, chanas, pro grasta pal o veša naškernas. Avka dživlas o romano kiraji.

U o ávera Roma na dživnas goreder. Savóre Roma dživnas láche. Na avka sar o kiraji, no láche. Jekh rat le kirajiskeri šukár čhaj géja súno, hoj avla jekh nalácho manuš. Odá manuš kamla le kirajiskera čha. Báre but kiraja la mangas, no nisave na kamja. Savóre kiraja džanas khére čucone, musaj te khelenas le kirajiha karti. O karti sle le kirajiskero jekbareder kamiben. O karti khelelas te jekh kurko. Jekh raťi géja le kirajiskeri čhaj pal o dad.

„Dade míro, musaj tuha te vakerav.“

„So pe áchija, rakhjal tuke má valesave pirane?“

„Na, daje míro, čáčo hin aso, hoj sjomas súno, nalácho súno. Táha ma muk ke tu níkas. Dade míro, mojinav me ke tute, šun pre mande.“

„Čhajóri míri, tu sjal sar tíri dajóri, so múja. Te joj delas pro súne. Ma dara, táha k'amende na mukaha níkas.“

O áver d'ives o kiraji raťastar pire manušenca géja andro veš. Pal o dílo ája khére, mek pal o gras tele na géja, má nášte pal leste, hoj avel valesavo kiraji. Má so sja te keren. Ája, hoj kamel la kirajiskera čha romňake. Ceji rat pijenas, chanas. O áver d'ives leske sikavkerďa pire grasten. Ase grasta na sle nisave kiraji. Báre sja hirešno, hoj hin le ase kuč grasta. O híro džalas pal o celo világo. Sikavkerďa leske piro barvajipe. Kijaraťi megin pijenas, chanas. Raťaha géja i čhaj pal o dad.

„Dade, primindal, hoj na mukeha níkas ke tute.“

„Mri čhajóri, akadá tut kamel romňake, náne džungalo u hino barvalo. Tecinel pe mange.“

„Mange, daje, na. Me lestar darav. Kerla amenge bári bríga.“

O romano kiraji peske na díňa te phenen. Kijaraťi sar chale, pile, bešte ko karti. Aso manuš pe mek na rakhja, so pro kiraji nerindas. Akana o romano kiraji na sja te bešen ko karti. I angutni rat o áver kiraji nerinda. Nerinda le romane kirajistar savóro somnakaj, o d'emanti, o lóve. I áver rat megin bešta ko karti. Hijaba rovlas i čhaj, te na le ávre kirajiha má bešel ko karti. Na šunda pre níkaste. I duťi rat megin bešte o kiraja ko karti. Megin nerinda o áver kiraji. Nerinda savóro, so le sja, te le grasten. O manuša, o Roma, má rovnas, so kerďa o kiraji.

„Má na sjom soha te khelen.“

„Sjal soha mek te khelen. Hin tut mek šukár čhaj te o Roma.“

Bešte megin ko karti. Sar šunda i čhaj, so pe kerel, díňa te džanen le manušenge, le Romege, mindar te nášen, sako kaj šaj. Avka o Roma sig rakinde le čhavóren pro verdi, so len

Kde bolo, tam bolo, bol raz jeden cigánsky kráľ. Ten kráľ mal krásnu dcéru. Bol veľmi bohatý a už nevedel, čo robiť so svojím bohatstvom. Chodili k nemu aj iní králi a cigánsky kráľ dal vždy nachystať veľkú hostinu. Dva, tri dni a noci pili, jedli a na koňoch po lesoch behali. Tak žil rómsky kráľ.

Ale ani ostatní Rómovia nežili o nič horšie. Jednej noci sa kráľovej dcére prisnil sen, že k nim na hrad príde neznámy zlý kráľ a že ju bude chcieť za ženu. Veľa kráľov ju predtým pýtalo, no ona si žiadneho nevybrala. Všetci odišli naprázdno, lebo museli hrať s rómskym kráľom karty. Karty boli kráľovou vášňou. Dokázal hrať aj celý týždeň. Raz večer išla kráľova dcéra za svojím otcom.

„Otec môj, musím sa s tebou rozprávať.“

„Čo sa stalo? Máš už nejakého frajera?“

„Nie, otec môj, pravda je taká, že sa mi sníval zlý sen. Zajtra nepusť nikoho k sebe! Otec môj, modlím sa za teba, počúvni ma.“

„Dcéрка moja, ty si ako tvoja nebohá mama. Aj ona verila na sny. Neboj sa, zajtra nikoho nepustíme.“

Druhý deň kráľ išiel so svojimi ľuďmi do lesa. Keď sa vrátil, ešte ani s koňa nezišiel, už za ním utekali, že ide k nim cudzí kráľ. No nedalo sa nič robiť! Celú noc pili, jedli. Druhý deň kráľ ukázal hostovi svoje kone. Také drahé kone nemal žiadny kráľ a bol na nich veľmi hrdý. Ukázal mu aj celé svoje bohatstvo. Večer zase pili, jedli. Ráno išla kráľova dcéra za svojím otcom.

„Sľúbil si mi, že nikoho nepustíš k sebe.“

„Tento ťa chce za ženu a nie je škaredý. A je bohatý. Páči sa mi.“

„Mne nie. Ja sa ho bojím. Spôsobí nám veľkú biedu.“

Rómsky kráľ si nedal povedať. Večer, keď sa najedli a napili, sadli ku kartám. Ešte sa nenašiel taký kráľ, čo by vyhral nad rómskym kráľom. Teraz si však rómsky kráľ nemal sadnúť ku kartám. Prvú noc vyhral jeho hosť. Vyhral zlato, diamanty, peniaze. Druhú noc sadli znova ku kartám. Darmo plakala kráľova dcéra, rómsky kráľ neposlúchol nikoho. ďalšiu noc králi zase sadli ku kartám. Zase vyhral hosť. Vyhral všetko, čo mal kráľ, aj jeho kone. Rómovia už plakali.

„Už nemám s čím hrať,“ nariekal rómsky kráľ.

„Máš s čím! Máš ešte dcéru a svojich ľudí.“

Sadli zase ku kartám. Keď sa dopočula kráľova dcéra, čo sa deje, dala na vedomie všetkým Rómom, aby utekali čo najrýchlejšie, ako vedia, preč zo svojej zeme. A tak Rómovia

sja feder u mukle pumen te nášén, kaj len o jakha lidžanas. Ńiko na džanel, kaj pe thoda le kirajiskeri čhaj. Šoha pal late ņiko na šunda. U o Roma mukle pumen pal o celo világo. Mere džanas, ņikhaj len na kamnas, mer sjamas te sjam áver. Mere džanas, ore len našavnas. Šaj sle čak pro agor le gavenge, le forenge. Kednas amen, le Romen, hoj sjam frimeder sar o ávera manuša.

Čáčo hin, hoj sjam áver. Soske, mer sjam kaledera sar o gádže, hoj kamas o kham, kamas o jaga, o čercheňa kijaraťi, o veša, ikras amenge i phuv, pal savi phiras pindrange. So kamas jekbuter hin o d'ijavipen, kheliben. Sjan čoróre, phenen o gádže, mer vaš lenge o barvajipen hin o lóve. No me phenav, hoj amen, o Roma, sjam báre barvale. Soske? Mer amen hin federa jíle. Odá hin jekbareder barvajipen. Vaš odá me phenav, hoj amen, o Roma, sjam báre barvale. Paťan adá, so phenav.

Bela

So tumenge akana vakerá, avka sja čáčo, no na savóro, no buter sja čáčo. Sja jekh Rom, odá Rom sja má valekana áver, sar o ávera Roma akor. „Ma joven diline, mangel tumenge buter vaš tumári búťi. Na sjan rabi, sjan manuša. Joven hírešne pre tumende, hoj sjan Roma. Roma, no manuša.“ Avka gondolinlas o Bela. O Roma daranas, mer akor odá pe te keren aso na delas, sar o Bela má akor aso kamlas te keren. Sle lošale, hoj o gádže len denas valesavi búťi u denas len valeso, te džanen o romňa khére valeso le čhavórenge te taven. Aso sja o čáčo.

Na jekhvar o Bela chuňa le hajdukendar. Jekhvar ale avri o richtári le hajdukenca. O Roma má džanenas, so pe kerla. Ale le Romen te ņirinkeren. Ko džanlas mek te nášén, andro veš pe te garuven, avka ole na ņirinenas. Te le dikhnas, hoj nášel, nášnas pal leste, chudnas le u avka le márnas, ruginkernas andre manuše, pro pindre lenge sle urde čizmi. Kaj ruginenas, odoj kalo than áčhlas. Šoroste len ačhavnas u pro kopas len ņirinenas. Te le cikne čhavóren ņirinenas. Le Bela sja báre frima, kanak ņirinenas, mer furt našlas. O gádže le pindžarnas, džanenas, hoj leha našťik akarsar te vakeren. Vaš odá sle pre leste chojarde. Jekbuter o čhibalo. Phenelas: „Aso močkošno Rom u aso hírešno.“ Odá jekgoreder pe áčhija, sar le Belaske nasvajija i daj. Báre naláche pr'odá sja raťi. O Bela našja raťi andro gav te vičinen le doktori. O doktori na ája, i daj ži rataha múja. Sar o čhibalo šunda, hoj o Bela sja raťi andro gav, diňa le Bela le pandurenca te máren. Mer o Roma raťi má našťik džanas andro gav. Aňi kanak jon kamnas. Rataha musaj te užarnas pri phurd'in, kim na harangozinenas. Sar doharangozinenas, avka šaj džanas ko chulaja andro gav te keren. Angil kijaraťate ma musaj te sle khere. Kanak kijaraťi harangozinenas, má o Roma sle khére. Te kernas ži

rýchlo naložili na vozy svoje deti a všetko lepšie, čo mali, a utekali, kde ich nohy niesli. Nikto nevie, kde sa podela rómska princezná. Nikdy o nej nikto nepočul. Rómovia sa pustili do celého sveta. Kadiaľ išli, nikde ich nechceli, lebo boli iní. Zovšadiaľ ich vyhánali. Mohli bývať iba za dedinou alebo za mestom.

Áno, je pravda, že sme iní. Sme tmavší ako gadžovia, máme radi slnko, ohne, hviezdy na nebi, lesy, vážime si zeme, po ktorej chodíme radi bosí. A čo máme najradšej, sú naše pesničky a tance. Sme vraj chudobní, hovoria gadžovia. Pre nich je bohatstvom, keď majú peniaze. No ja hovorím, že my, Rómovia, sme veľmi bohatí. Pýtate sa prečo? Lebo my máme lepšie srdiečka. To je najväčšie bohatstvo. Preto ja hovorím, že my Rómovia sme bohatší. Verte tomu, čo hovorím.

Bela

Čo vám teraz budem hovoriť, bola pravda, nie všetko, ale viac áno. Bol jeden chlap, Cigán, a ten bol iný ako ostatní Cigáni. Stále im hovoril „Nebudte hlúpi, pýtajte si za svoju prácu viac... Nie sme otroci, sme ľudia. Budte hrdí na to, že ste Cigáni. Cigáni, ale ľudia.“ Tak rozmýšľal Bela. Ostatní Cigáni sa v tých časoch báli sa takto ozvať. Boli radi, že im gadžovia dali nejakú prácu, aby mohli ženy deťom niečo dať jesť. Taká bola pravda.

Neraz Bela dostal od pandúrov. Raz prišiel richtár aj s pandúrmí na osadu a Cigáni už vedeli, čo sa bude robiť. Prišli ich stíhať. Kto vedel ujsť, ten ušiel do lesa. Keď niekoho videli, že uteká, utekali za ním a keď ho chytili, tak dostal. Dokopali ho. Na nohách mali čižmy, takže kde kopli, tam to miesto hneď očernelo. Belu málokedy vystriehli, on vedel ujsť. Gadžovia Belu poznali, vedeli, že s ním sa nedá rozprávať len tak. Preto sa na neho hnevali, najviac pán richtár. „Taký špinavý Cigán a aký je hrdý,“ hovoril richtár. To najhoršie sa stalo, keď Belovi ochorela mama. A čo bolo ešte zlé, že sa to stalo v noci. Bela v noci utekal do dediny po lekára. Doktor neprišiel a mama mu do rána zomrela. Keď richtár počul, že Bela bol večer v dedine, dal pandúrmí Belu zbiť. Lebo Cigáni do dediny večer nesmeli ísť. Ráno čakali na moste, kedy budú zvonieť, a až vtedy mohli ísť do dediny ku gazdom robiť. A večer po zvonení už museli byť doma. Keď robili dlhšie, gazda to musel ísť povedať richtárovi. Hajdúsi zbili Belu tak, že dva dni ležal v posteli. Veľmi ho zbili, keď taký veľký chlap, ako bol Bela, ležal v posteli. Cigáni sa už dopredu báli, čo urobí Bela, keď vyzdravie. Aj tak sa stalo.

buteder paš o chulaj, avka musaj te džalas o chulaj te phenen le čhibaleske, hoj kerna ži but. Avka marde o pandura le Bela, hoj dúj d'ivesa andro vodro pašjolas. Marde le báre, te aso báro murš sar o Bela sja andro vodro, pašjolas. O Roma má daranas, so kerla o Bela, sar avri sastola. Te avka pe áchija.

Sar o trinto d'ives andal o vodro uštija, phenda: „Me áchijom džido, no o čhibalo musaj te merel. U na chudá ke leste aňi le angušteha.“ Jekhvar rataha kurke pumenge o Roma rakhle agil o vudara sako jekh kachňa. Čalavlas pro vudar u vičinlas: „Žužar tuke la kachňa. O póra andre hašin andri phuv, la kachňa garuv avka, te na la rakhen o pandura. La kachňa tav čak pal o dílo.“ Te avka sja, o hajduka phirnas ži dílo pal o Roma, rodnas le kachňen. Sakoneske phirnas te dikhen andro pira, so taven. Le kachňen na rakhle. Sar o hajduka gele andro gav, o romňa kezdinde te taven. O štárto d'ives rakhle o Roma agil o vudara mas te po jekha papiňa. O Roma andro gav šunde, hoj le čhibaleske našjile o bakre te o papiňa. Pro jekh kurko našjija leske jekh balo, o duto d'ives o duto balo. Má šundolas andro gav, hoj o čhibalo hin andro vodro. Džanlas celo gav, hoj odá naštik ovel ňiko, čak o Bela.

No ňiko le na dikhja, aňi ňiko na chuňa. O čhibalo diňa avri te máren pri doba, hoj ko le Bela chudla, ole dela but lóve. Sar oda šundá o Bela, oja rat leske čordá la gurumňa. O Roma o mas hašinde andri phuv. Le čore Romen sja so te chan celo kurko. Sar o čhibalo šundá, hoj našjija leske i gurumňi, péja tele pri phuv u múja. Avka sar o Bela phenda. O hajduka phirnas, rodnas pal o veša rita, ňikhaj le na rakhle. Avka pe garuvkerlas but kurke. Jekhvar kijaraťi bešnas o Roma paš i jag, dikhen, avel o Bela. Báre lošajile te darand'ile, te na le chuden. „Ma daran, Romale, akana hin le gádžen áver búťi. U so, tumen na džanen?“

„U so, Bela, amen ňisostar na džanas. So pe kerel?“

„No, Romale, bári bríga pr'amende avel. Mariben ela. O Němci pr'amende čalade. Tá-hastar tumenge mangerkeren le chulajendar jaro, krumpli, žiro, ko so tumen dela. Avka, Roma míre, garuvkeren tumenge pro goredera d'ivesa, mer merna andri bokh. Báre pháre d'ivesa pr'amende čorende aven.“

O romňa kezdinde báre te roven, o murša pháre vođa citkernas, so le Romenca kerna o Němci. Te avka sja. Pro jekh kurko ále o Němci andro gav. O lukeste sle andri sikjard'i. O jekbareder, vičinenas le *herr general*, bešlas paš o rašaj. Adá manuš jekhvar ája ko Roma le lukestenca ta le meštraha. Meštra sja urdo gadende, so pre leste mek na dikhjam, sja kaleste urdo. Kaji cholov, kalo gad, kaji mašja andri meň, kale čižmi. Našade le Romen andal o khe-ra avri. O *herr general* kerlas pr'amende bári vika, na džanahas, so kamel. O meštra amendar phučja, či na džanas valeso pal o partizana. Amen phendám, hoj na džanas. Te iš džandamas, th'avka na phendamas. O lukeste avri kene le muršen, le terne čhaven, našavnas len andro gav. Andal o gav len ligenas pro Turčok upre pri Revúca, Brezno. Khére áchile o romňa,

Keď tretí deň vstal z postele, povedal: „Ja som ostal na žive, ale richtár musí zomrieť a nedotknem sa ho pritom ani prstom.“ Jednu nedeľu skoro ráno každý pred svojimi dverami našiel kurča. Zabúchal na dvere a zakričal: „Očisti si kurča! Perie zakop do zeme a kurča schovaj tak, aby ho hajdúsi nenašli. Kurča uvar až poobede!“ Aj tak bolo, hajdúsi chodili po domoch a hľadali kurčatá. Každému pozerali do hrncov, čo varí. Štvrtý deň Cigáni našli pred dverami mäso a po jednej husi. Cigáni v dedine počuli, že richtárovi zmizli ovce a husi. O týždeň mu zmizlo jedno prasa a na druhý deň druhé prasa. Už sa rozchýrilo, že richtár je v posteli. Celá dedina vedela, že to môže byť len Belova práca. Ale nikto ho nevidel, ani ho nikto nechytli. Richtár dal vybubnovať, že kto chyť Belu, tomu dá veľa peňazí. Keď to počul Bela, ešte tú noc ukradol richtárovi kravu. Cigáni mäso zakopali do zeme. Chudáci mali celý týždeň čo jesť. Keď richtár počul, že mu zmizla krava, padol na zem a bol mŕtvy. Tak ako sľúbil Bela, tak sa stalo. Hajdúsi ho hľadali všade, po lesoch, po lúkach, ale Belu nenašli. Veľa týždňov sa schovával. Raz večer, keď všetci Cigáni sedeli pri ohni, pozerajú, ide Bela. Aj sa potešili, aj sa zľakli. „Nebojte sa, Cigáni, gadžovia majú teraz inú prácu. A čo, vy neviete, čo sa robí?“

„A čo, Bela? My o ničom nevieme.“

„No veľká bieda na nás ide. Vojna bude. Od zajtra si od gazdín pýtajte zemiačky, múku, masť, kto vám čo dá, a odložte si na zlé časy, lebo zomriete od hladu. Veľmi zlé časy idú na nás, chudákov.“

Ženy začali plakať a chlapi vzdychali, čo Nemci s Cigánmi urobia. Tak aj bolo. Asi o dva týždne prišli Nemci. Vojaci bývali v škole a *herr generál*, ako ho každý volal, býval pri farrárovi. Tento človek aj s vojakmi a učiteľom prišli k nám na osadu. Pán učiteľ bol oblečený v šatoch, aké sme na ňom ešte nevideli. Bol celý v čiernom. Mal čiernu košeľu, čierne nohavice, čierne čizmy. Vyhnali Cigánov z domov. *Herr generál* na nás kričal, veľmi vrieskal, no my sme nevedeli, čo od nás chce. Pán učiteľ nám povedal, že sa pýta, či nevieme dačo o partizánoch. My sme povedali, že nevieme, a keby sme aj vedeli, aj tak by sme nepovedali. Vojaci vybrali mužov, mladých chlapcov a hnali ich z dediny do dediny smerom na Turčok, Revúcu a hore na Brezno. Doma ostali ženy, starí ľudia a deti. Veľká bieda bola na Cigánoch. Nikto

o phure manuša, o cikne čhavóre. Bári bríga sja pro Roma. Ňiko na džanlas, kaj len lidžan. O rašaj phenda, hoj len lidžan, sar šunda, pre valesavo alomaši, no pre savo, na džanda te phenen. Ňiko na džanlas, so lenca kerna o Ňemci. Jekh čhon predinda, na džanenas, so lenca pe áchija, dživen vaj na.

Angutno jiv kezdinda te peren, kanak pumen khére sikade o angutne Roma, so nášte le Ňemcenge. Po falato phirnas khére. Pokono ája khére pal o jekh čhon. Našte Breznostar. Čak pal o Bela Ňiko na šunda nič. O mariben má áchija upre, bári loš sja vigik. Dugo idejo predinda, sar pe pri phurďin sikaďa o Bela. Báre lošajile o Roma. Akor dodžande o Roma, ko lenge šegítinda, hoj chune pumen o Roma khére. O Bela sja čila paš o partizana. Dodžanda, hoj o Ňemci lidžan bute Romen u maškar lende hine Kivakere Roma. Avka o partizana len avri vatinde.

But bríga te čoripen o Roma préko gele, no o gulo Del lenge furt šegítinel. Čak o čoro Bela áchija kašuko. I mina pašal leste avri livinda. No o Roma le báre kamnas te bári paťiv denas. But berša džid'ija, o híro maškar o Roma džal th'akana.

nevedel, kde ich vedú. Pán farár povedal, že ich vedú na vlakovú stanicu, ale na ktorú, to nikto nevedel. Nikto nevedel, čo s nimi urobia Nemci. Mesiac prešiel, my sme nevedeli, čo sa s nimi stalo, či vôbec žijú.

Prvý sneh začal padať, keď sa ukázali prví Cigáni, ktorí utiekli Nemcom. Každú chvíľu niekto prišiel domov. Posledný prišiel asi po mesiaci až z Brezna. Len o Belovi nikto nič nepočul. Vojna skončila, všade bola veľká radosť. Dlhá doba prešla, kým sa Bela ukázal na moste. Veľmi sa potešili Rómovia. Až vtedy sa dozvedeli, kto im pomohol dostať sa domov. Bela už bol pri partizánoch, keď sa dozvedel, že Nemci vedú veľa Cigánov a medzi nimi sú aj Kameňanský. Tak pomohli partizáni.

Veľa biedy a trápenie prežili Rómovia, no Pán Boh im vždy pomohol. Bela ostal hluchý. Vybúchla blízko neho mína. No Rómovia ho mali radi. Veľa rokov ešte žil a chýr o ňom ešte aj teraz žije.

Romano džaniben – jevend 2009

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavním městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2009.

Vydává Romano džaniben

Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3

tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktorka: Eva Zdařilová

Výkonní redaktori: Kari Kisfaludy, Pavel Kubaník, Helena Sadílková, Lada Viková,

Peter Wagner a Anna Žigová

Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;

PhDr. Jana Horváthová; PhDr. Anna Jurová, CSc.; PhDr. Arne B. Mann, CSc.;

Mgr. Helena Sadílková; Mgr. Lada Viková; Dipl.-Phys. Peter Wagner; PhDr. Renata Weinerová, CSc.

Odborná poradní a konzultační skupina:

doc. PhDr. Stanislav Bohadlo, CSc.; Mgr. Pavla Čevelová; Dr. Christiane Fennesz-Juhasz;

Petra Gelbart, M.A.; Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs; PhDr. PaedDr. Karol Janas, Ph.D.;

doc. PhDr. Zuzana Jurková, Ph.D.; Bernard Leblon; Mgr. et Mgr. Petr Lhotka; Elena

Marushiaková, Ph.D.; Mgr. Marta Miklušáková; prof. Ctibor Nečas; doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.;

Mgr. Elvíra Němečková; Vesselin Popov, Ph.D.; Mgr. Lukáš Radostný

Sazba: Petr Teichman

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: PBtisk, Příbram

Produkci zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,

Plavecká 14, 128 00 Praha 2

tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.